

TAVAKKAL XULQ – ATVORNING SHAXS RIVOJLANISHIDAGI TA’SIRI

Narzulloyeva Salomatbonu Sunatuloyevna

Buxoro davlat universiteti 1-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6298934>

O‘zbekiston Respublikasi bugungi kunda insonning huquq va erkinliklarini hamda ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotini ta‘min etishga ajratilgan huquqiy davlat va ochiq jamiyat barpo etmoqda. Ushbu asosiy vazifani amalga oshirishda eng muhim bo‘lgan masala bu kelajak avlodni davr talabiga mos ravishda ongli, har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash muhammosidir. Darhaqiqat, mazkur muammoni hal etish yo‘lida mamlakatimizda qabul qilinayotgan qarorlar, ulardan ko‘zda tutilgan asosiy maqsad bunyodkor va ijodiy faol, shaxsiy, kasbiy, ijtimoiy, siyosiy hayotda mustaqil ravishda o‘z yo‘lini, o‘rnini topa oladigan, istiqboldagi vazifalarni oldindan ko‘ra bilib, ularni hal etishda va mustaqil qaror qabul qilishga qodir bo‘lgan yoshlarni voyaga yetkazishdir.

Prezident SH.M.Mirziyoyev o‘z nutqida shunday deydi: “Har qanday odam ham endigina voyaga etib kelayotgan davrida jamiyatdan munosib o‘rnini topishi kerak. Aks holda bu narsa noxush oqibatlariga, ba‘zan esa og‘ir fojialarga, ijtimoiy larzalarga ham sabab bo‘ladi. Yosh yigit — qizlarimizning ishda, turmushda, oila va jamoa orasida o‘z o‘rnini topolmaslik holatlari ularning jamiyatda o‘z qadrini yo‘qotishiga olib keladi. O‘z qadriga, o‘z sha‘niga ega bo‘lmagan inson hayotda ko‘p — ko‘p to‘siqlarga duchor bo‘ladi, salbiy ta’sirlarga beriladi, uning shaxs sifatidagi yemirilishi ham tez kechadi”.

YOshlarga ta’sir etadigan salbiy omillar deganda Prezident, shubhasiz, diniy ekstremistik to‘dalar, turli jinoiy guruxlar, giyohvand moddalarni iste‘mol qiluvchilar yoki narkobiznes bilan shug‘ullanuvchilar kabi ayrim ijtimoiy kuchlar, oqimlar va xulq—atvor shakllarini nazarda tutadi. O‘smir va o‘spirinlar orasida bu kabi nojo‘ya xatti — harakatlarni qilish, ko‘p jihatdan, ularning yosh xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘lib, ularda turli xavfli vaziyatlarda to‘g‘ri qarorga kela olmaslik, natijalari anglamagan holatlar, tuzatilishi qiyin bo‘lgan xatoliklarga yo‘l qo‘yish hollari kuzatilishi mumkii. Bunday xavf — xatarlarga, shiddatli o‘zgarishlarga boy bo‘lgan o‘tish davrining muhim xususiyatlaridan biri **tavakkal xulq — atvorning** keskin ravishda namoyon bo‘lishidir. Aynan o‘smirlik davriga xos bo‘lgan anglanmagan tavakkalchilikka tayyorgarlikning kuchliligi ulardagi turli nomaqul ta’sirlarga beriluvchanlik xususiyatining yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi.

Binobarin, o‘smir va o‘spirinlarda tavakkalchilikka tayyorlik xususiyatini ilmiy jihatdan o‘rganish muammosi muhim bo‘lib, ko‘pgina ilmiy — amaliy tadqiqotlar o‘tkazishni taqozo etadi. Darhaqiqat K.Star, K.Kumbs, YU.Kozeletskiy va B.Bremer kabi yirik chet el psixolog — mutaxassislari tomonidan tavakkalchilik masalasi keng ko‘lamda o‘rganilgan bo‘lib, ushbu tadqiqotlar tavakkal xulq—atvor xususiyatlari hamda ularni o‘lchash, bashorat qilish, ehtimoliy tavakkal xatti — harakatlarni matematik usulda isbotlab berish doirasida anchagina ilmiy muammolarni hal etilishiga xizmat qiladi.

O‘zbek tilining izoxli lug‘atlarida tavakkalchilikka uzoq muloxaza qilib o‘tirmay, “nima bo‘lsa bo‘lar, yo ostidan, yo ustidan” zaylida qilinadigan harakat deb ta’rif berilgan. Mazkur ta’rifning mohiyatiga e’tibor beriladigan bo‘lsak, “tavakkal” so‘zi insonning o‘ziga xos irodaviy harakatini ifodalashini anglash mumkin. Demak, ba‘zan inson muayyan hayotiy to‘siqlar yoki muammolarga duch kelganida amalga oshiradigan xatti —harakati “tavakkal” deb nomlanadi.

“Tavakkal” so’zi fe’lga aylantirib, o’zbek tilida tez — tez ishlatiladigan tavakkal qilmoq tushunchasi hosil qilinadi. YA’ni “tavakkalchi” so’zini psixologik izohlaganda — inson shaxsiga xos bulgan xarakter xususiyati sifatida e’tirof etilishi mumkin.

Tavakkal xulq — atvor ko’pincha inson xayotiga xavf tug’duruvchi vaziyatlar bilan bog’liq bo’lgani uchun ba’zan “xavfli xulq — atvor” tarzida ham ishlatiladi. Bu ikki ibora orasidagi farq shundaki, birinchisi xulq — atvorning tasodifiy ravishda amalga oshirilishiga yoki “ichki ovozi”ga qarab biron — bir xarakatning tanlanishiga ishora qilsa, ikkinchisi bunday xulq insonning hayotiga ma’lum darajada tahdid solishini, xavf — uyg’otishini ifoda etadi.

Tavakkal xulq — atvor ko’rinishlari o’zbek xalq maqollarida ham o’z aksini topgan bo’lib, ijobiy tushuncha sifatida e’tirof etilgan. Masalan: “o’ychi o’yiga etguncha, tavakkalchi ishini bitiradi”. Bu maqolga tavakkalchilik ijobiy xislat sifatida ta’rif etilgan, ya’ni tavakkalchilik xozirjavoblik, tez va teran fikrlash sifatlariga mujjassamlashtiradi. “Arslon bolasini tutmoq uchun, arslon uyiga kirmoq kerak” maqolida esa ko’zlangan maqsadga erishish uchun xatarli yo’llarda yurib, tavakkal qilish kerak degan fikr ilgari suriladi. Bulardan tashqari yana ko’plab maqollarni keltirish mumkinki, ularda tavakkal qilish, tez, chaqqon xarakat qilish, zarur paytlarda qo’rqmaslik, jasurlik kabi xislatlar ulug’lanadi.

Tavakkalchilikning ijtimoiy va kasbiy faoliyatda idrok qilinishi masalasi aloxida bir ijtimoiy — psixologik muammoni tashkil etadi. Quyidagi qiziqarli xayotiy vaziyatda tavakkalchilikning turli insonlar tomonidan xar xil tarzda idrok etilishini yaqqol ko’rish mumkin. Aytaylik, ishlab chiqarish jarayonida baxtsiz tasodif ro’y berdi va buning natijasida bir inson hayotdan ko’z yumdi. Jamoatchilik direktorni korxonada o’lim xavfi mavjudligida aybladi va direktor esa bunga javoban mashina xech qanday o’limni keltirib chikarmasligini ta’kidladi. Jurnalist direktorga kuyinib: “Axir, mazkur uskunada ishlayotgan inson halok bo’ldi” — deb tanbex bersa, direktor: “Bu mashinada xech qanday xavf — xatar yo’q edi, bu baxtsiz tasodifdan boshqa narsa emas”, — deb javob beradi. SHu vaziyatdan ko’rinib turibdiki, har bir inson tavakkalchilikni o’zicha, o’ziga xos tarzda idrok etadi. Ko’pgina bu kabi xayotiy vaziyatlarning tahlili shuni ko’rsatadiki, insonlar real vaziyatlarda ikki asosiy o’zgaruvchi omilni e’tiborga oladilar. Bular — mag’lubiyat ehtimoli va mag’lubiyatdir. Biroq bizning nazarimizda bir vaqtning o’zida ham shaxsiy ichki, ham vaziyatli tashqi omillar tavakkalchilikni baxolashda real mezon sifatida vujudga keladi.

Psixologlarning ilmiy g’oyalariga ko’ra tavakkal xatti — xarakatlarga undovchi bosh omil — kutilgan natijalarga erishish uchun qo’yilgan maqsadlar sari intilishning sub’ektivligidir. Boshqacha qilib aytilsa, sub’ekt faoliyati qanchalik ko’p kuch g’ayratni talab qilsa, uning ahamiyati va qaror qabul qilish zarurati shunchalik oshadi.

Sub’ektning individual va shaxsiy xususiyatlari bilan bog’liq bo’lgan, tanlov mezonlariga ta’sir qiladigan mazkur omillarning aloxida guruxi bu, avvalambor, tavakkal qilishga tayyorlikdir. Turli xil insonlar xavfli vaziyatlarda har xil xulq — atvorlarni namoyon qiladilar. Ba’zilar xatarli vaziyatlarni aniq xis etsalar ham tavakkal qiladilar, boshqalar esa hatto muvaffaqiyat ehtimoli yuqori bo’lsa ham kutishni yoki boshqa bir paytga qoldirishni afzal ko’radilar. Demak, tavakkalchilikka tayyorlik bilan boshqa shaxsiy sifatlar va xususiyatlar o’rtasida muayyan bir bog’liqlik mavjuddir.

Maxsus tekshirishlardan ma’lum bo’lishicha, o’smirlik davrida boshqa yosh davrlarga nisbatan tavakkalchilikka tayyorlik kuchliroq ifodalangan bo’lar ekan. Bu esa boshqa yosh davrlarida yoshlar ongining bir pog’ona yuqori ko’tarilib, ularda vazmiilik, har ishda

ehtiyotkorlik kabi xususiyatlarning paydo bo'lishi bilan tushuntiriladi. Daliliy ma'lumotlarning guvohlik berishicha, o'g'il bolalarda qiz bolalarga nisbatan tavakkalchilikka tayyorlik xususiyati kuchliroq ifodalangan. Bu holatni erkak jinsining inson evolyusiyasi hamda ijtimoiy taraqqiyotida tutgan o'rni bilan bog'liq ravishda tushuntirish mumkin bo'lsa kerak. Tavakkalchilikka tayyorlik xususiyati shaxsning boshqa xarakter xususiyatlari bilan birgalikda yaxlit voqelik sifatida, ularga bog'liq ravishda yosh ulg'ayishi bilan shakllanib, sayqal topib boradi.